

PRAWNA OCHRONA DÓBR KULTURY A TURYSTYKA

Współczesna turystyka to nie tylko turystyka masowa, ale wręcz globalizacyjna. Sprawia ona, że gdziekolwiek na świecie byśmy nie byli, to czujemy się tak, jakbyśmy byli w domu. Ponadto turystyka globalizacyjna doprowadza do zderzenia różnych kultur, a to oznacza, że duchowy dorobek jednych ulega silnym wpływom i wzorcom zachowań z innych kręgów cywilizacyjnych.

Jakże znamienne są słowa reportera, odkrywcy i członka superelitarnego klubu podróżników Royal Geographical Society w Londynie Jacka Pałkiewicza (2008): „Mówi się, że kontakt z inną kulturą odmienia człowieka, kształci i wyostża jego spojrzenie, pozwala lepiej zrozumieć różnorodność świata, co w dzisiejszych czasach konfliktów i niezrozumienia ma znaczenie jak nigdy przedtem (...) Podróż zapewnia wspaniałe wartości edukacyjne, budząc w człowieku wzruszenia, umożliwiając doznanie piękna, poznanie innych ludzi, a przede wszystkim samego siebie”.

Dzisiaj u progu XXI wieku z jednej strony nikną granice między państwami, z drugiej zaś buduje się nadal mury i zasieki. Każdego roku liczba ludzi podróżujących po świecie ciągle wzrasta i sięga już ponad 800 milionów. Ta sytuacja sprawia, że tracimy wiele zabytków, bo nie ma czasu na konserwację (zamknięty obiekt nie przynosi zysków za bilety), zaś pobyt setek turystów w małych pomieszczeniach, którzy na dodatek muszą wszystko dotykać, robić zdjęcia itp. powoduje, że na przykład niszczone są malowidła. Stąd konieczne unormowania prawne chroniące dobra kultury, ale też umożliwiające dostęp do nich i to zarówno w skali lokalnej, jak i międzynarodowej.

Zabytki odgrywają ogromną rolę w procesie identyfikacji kulturowej, w utrwalaniu poczucia tożsamości i związków z danym miejscem, regionem czy krajem zarówno poszczególnych jednostek, jak i całych grup etnicznych. Dlatego należy sobie uświadomić, że ochrona dóbr kultury jest częścią międzynarodowego prawa humanitarnego. Oznacza to, że międzynarodowe normy prawne chronią zarówno osoby, jak i mienie w czasie zagrożenia konfliktem zbrojnym. Aby turyści mogli oglądać dobra kultury, muszą one zostać zachowane nawet wtedy, kiedy dojdzie do konfliktu zbrojnego.

Gdyby jednak historycznie rozpatrywać ochronę dóbr kultury, należy cofnąć się do okresu średniowiecza. W tym czasie Kościół katolicki był tak potężny, że wprowadził pierwsze formalne restrykcje w zakresie ochrony i nietykalności kościołów oraz klasztorów w czasie wojny. Najpierw zakazy te dotyczyły kościołów lokalnych, ale już w 1095 roku papież Urban II rozszerzył je na obszar całego świata katolickiego.

Jan Długosz, opisując sąd papieski w sporze pomiędzy Polakami a Czechami, zwraca uwagę na nakaz zwrotu zrabowanych w katedrze gnieźnieńskiej relikwii świętych, rzeźb świętych, naczyń liturgicznych i dzwonów, co niewątpliwie potwierdza, że prawo to było stosowane. Zdaniem Urbana II: „Nie godzi się w żadnej wojnie, nawet gdyby była ona sprawiedliwa, ograbiać kościołów Bożych z ich świętości i przedmiotów poświęconych Bogu (...). Bo wojny wolno wypowiadać jedynie ludziom, a nie przedmiotom związanym z niebem i kultem” (Kowalski 1993).

*

Aby jednak zrozumieć związek między prawną ochroną dóbr kultury a turystyką, na początku należy wyjaśnić co oznaczają pojęcia: kultura, dobro kultury, jaki jest podział dóbr kultury, na czym polega ochrona dóbr kultury oraz co to jest turystyka.

Jak wiadomo istnieje mnóstwo definicji kultury, często rozbieżnych, a nawet wzajemnie sprzecznych. Badacze kultury tworzyli coraz to nowe definicje, za każdym razem uwzględniając jakiś wycinkowy, konkretny punkt widzenia na kulturę. Dlatego można ją definiować na wiele sposobów. Kłoskowska (1991) wymienia aż sześć takich sposobów: opisowo-wyliczający, historyczny, normatywny, psychologiczny, strukturalistyczny i genetyczny (za Stasiak 2007). Słynny antropolog kultury Ralph Linton (2000) definiuje ją w ten sposób: „Kultura to konfiguracja wyuczonych zachowań i ich rezultatów, których elementy składowe są podzielane i przekazywane przez członków danego społeczeństwa”.

Klasyczną postacią i najbardziej znaną z wczesnych definicji etnologicznych jest wciąż popularne i użyteczne sformułowanie Edwarda Tylora (1910): „Kultura, czyli cywilizacja, jest to złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawa, obyczaje oraz inne zdolności i nawyki nabyte przez ludzi jako członków społeczeństwa”. Warto również przytoczyć definicję wybitnego polskiego antropologa Bronisława Malinowskiego (2000), który uważa: „Kultura jest integralną całością składającą się z narzędzi i dóbr konsumpcyjnych, twórczych zasad różnych grup społecznych, ludzkich idei i umiejętności, wierzeń i obyczajów”.

Natomiast definicje tzw. historyczne kładą nacisk na czynnik tradycji jako mechanizmu przekazywania dziedzictwa kulturowego. Warto przytoczyć zatem Stefana Czarnowskiego (2005): „Kultura jest dobrem zbiorowym i zbiorowym dorobkiem, owocem twórczego i przetwórczego wysiłku niezliczonych pokoleń (...) Jest nią całokształt zobiektywizowanych elementów dorobku społecznego, wspólnych szeregowi grup i z racji swej obiektywności ustalonych i zdolnych rozszerzać się przestrzennie”.

Definicje normatywne akcentują podporządkowanie się zachowań ludzkich normom, wzorom, wartościom i modelom. Takie ujęcie kultury proponuje Alfred Kroeber (2002), stwierdzając: „Kultura to przekazane i wytworzone treści i wzory wartości, idei i innych symbolicznie znaczących systemów, będące czynnikami kształtującymi ludzkie zachowania oraz wytwory stanowiące produkt zachowania”.

Definicje psychologiczne skupiają uwagę na psychicznych mechanizmach kształtowania się kultury. Analizują one mechanizmy uczenia się, formowania nawyków kulturowych, internalizacji norm obowiązujących w danej zbiorowości i wartości uznawanych przez tę zbiorowość, jak również wpływ kultury na kształtowanie osobowości jednostek. Główny nacisk położony jest na uczenie się i naśladowanie jako procesy przyswajania kultury. Definicję tego typu sformułował Stanisław Ossowski (2001): „Kultura jest pewnym zespołem dyspozycji psychicznych przekazywanych w łonie danej zbiorowości przez kontakt społeczny i uzależniony od całego systemu stosunków międzyludzkich”.

Cytowane definicje kultury wyraźnie pokazują, jak trudno jest jednoznacznie wskazać tę, która byłaby najbardziej przydatna dla turystów. Na szczęście turyści intuicyjnie wyczuwają co można, a czego nie można zaliczyć do kultury.

*

O wiele łatwiej natomiast zdefiniować pojęcie **dobro kultury**. Pomagają w tym zapisy ustawy z 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i o muzeach. W świetle tych zapisów należy rozumieć je jako każdy przedmiot ruchomy i nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Dobra kultury są bogactwem narodowym i powinny być chronione przez wszystkich obywateli. Dzielimy je na:

- a) ruchome, do których zaliczamy: obrazy, rzeźby, zabytkowe stroje, rękopisy, starodruki, nuty, broń, numizmaty, przedmioty związane z kulturą ludową,

- b) nieruchome, czyli zabytki architektury, cmentarze, obiekty etnograficzne, pola bitewne, obiekty techniki i kultury materialnej, parki narodowe i rezerваты, pomniki przyrody, obiekty archeologiczne i paleontologiczne.

Natomiast Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego podpisane w Hadze 14 maja 1954 roku¹ stanowią, że dobra kulturalne, bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela to:

- a) dobra ruchome lub nieruchome, które mają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, na przykład zabytki architektury, sztuki lub historii zarówno religijne, jak i świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane mające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr,
- b) gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w razie konfliktu zbrojnego dóbr kulturalnych ruchomych,
- c) ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych wymienionych powyżej, zwane dalej „ośrodkami zabytkowymi”.

*

Ochrona dóbr kultury wygląda nieco inaczej w wypadku dóbr ruchomych i nieruchomych. **Ochrona ruchomych dóbr kultury** polega na:

- ukryciu ich i zabezpieczeniu przed zniszczeniem w budowlach ochronnych,
- ewakuacji zasobów do wytypowanych ukryć na terenie kraju,
- ewakuacji najcenniejszych zasobów za granicę,
- rozśrodkowanie zasobów.

Ochrona nieruchomych dóbr kultury polega na:

- wykonaniu prac ewidencyjno-dokumentacyjnych i techniczno-inżynierskich,

¹ Dz. U. z 1957 r. nr 46, poz. 212.

- oznakowaniu znakami rozpoznawczymi konwencji haskiej (Jakubczak 2004).

Bez względu na rodzaj zagrożeń, do środków ochrony dóbr kulturalnych, które trzeba podjąć w czasie pokoju zalicza się:

- stworzenie w miarę możliwości, jak najpełniejszej dokumentacji odnośnie wszystkich chronionych dóbr,
- przygotowanie planów organizacyjnych współdziałania różnych podmiotów,
- wykształcenie teoretyczne i przygotowanie praktyczne personelu do wypełnienia stosownych czynności.

Dokumentacja dóbr kultury jest warunkiem wstępnym w procesie ochrony, a w szczególności zachowania dóbr kulturalnych. Ma ona szczególne znaczenie w czasie pokoju, lecz o wiele większe podczas konfliktu zbrojnego. Jeśli nie zdołamy zapobiec zniszczeniu zabytków przez wojnę, to pełna dokumentacja umożliwi nam ich rekonstrukcję bądź ułatwi roszczenie o ich zwrot.

Opublikowanie takiej dokumentacji w czasie pokoju jest doskonałym środkiem uświadomienia społeczeństwu znaczenia i wagi narodowego dziedzictwa. Tak pojmowana dokumentacja podnosi świadomość odpowiedzialności każdego obywatela, w tym turysty, za dobra kulturalne. Ponieważ w czasie konfliktu zbrojnego również dokumentacja może być zagrożona, w czasie pokoju należy postarać się o jej odpowiednie zabezpieczenie. Dzisiaj mogą to być zapisy cyfrowe, mikrofilmy czy duplikaty przechowywane w kilku różnych miejscach.

*

Na potrzeby niniejszego artykułu za Przeclawskim (1997) będziemy rozumieć turystykę jako „całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej, związanej z dobrowolną zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia, oraz wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym)”. Dlatego należy przyjąć, że zachodzi ścisły związek między dobrami kulturowymi a turystyką. Można zadać pytanie dlaczego? Gdyby z punktu widzenia turystycznego nie istniał produkt turystyczny pod nazwą dobra kultury, rozumiane zarówno wąsko, jak i szeroko, zapewne turystyka byłaby wielce ograniczona. Nie ma bowiem imprezy turystycznej, podczas której nie dochodziłoby do zwiedzania zabytków czy muzeów. Jednocześnie dobra kultury podlegają ochronie dzięki zainteresowaniu turystów kulturą. Musimy dbać o odrestaurowanie obiektów, aby turyści chcieli je oglądać, równocześnie gdyby nie turyści, prawdopodobnie przestałoby istnieć wiele takich obiektów.

Stąd wiele inicjatyw lokalnych mających na celu promowanie turystyki kulturowej. Przykładem może być projekt służący opracowaniu i promocji regionalnych produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce realizowany przez Wielkopolską Organizację Turystyczną i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. Projekt trwał od października 2005 roku do czerwca 2008 roku. Był realizowany w 27 powiatach Wielkopolski i miastach na prawach powiatu: Kaliszu, Koninie Poznaniu i Lesznie. Powstało 10 opracowań dotyczących m.in. szlaku zabytków techniki w Wielkopolsce, zabytków miast i miasteczek Wielkopolski, szlaku budowli i kościołów drewnianych, dworów i pałacy oraz wielu innych walorów i atrakcji kulturowych naszego regionu².

Dla promocji i ochrony dóbr kultury, istniejących zwłaszcza na terenach wiejskich, warto wykorzystywać istniejące środki unijne. Przykładem może być program wspomagania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich Leader +. Warunkiem jest stworzenie przez społeczność lokalną - rozumianą jako reprezentacja sektora zarówno publicznego, pozarządowego, jak i gospodarczego - Lokalnej Grupy Działania. Musi ona opracować zintegrowaną strategię rozwoju obszarów wiejskich na danym obszarze funkcjonowania grupy (Machnik i Miedzińska 2008). Jeżeli grupa uzna, że elementem strategii będzie rozwój turystyki, w tym dobrze zachowane elementy dziedzictwa kulturowego, to będzie duże prawdopodobieństwo uzyskania funduszy. Można wtedy udokumentować istniejące zasoby historyczno-kulturowe i otoczyć je opieką prawną (Machnik i Miedzińska 2008, s. 53-82). Ponadto można przekonać władze samorządowe, aby w programach strategicznych i operacyjnych zwracały uwagę na dobra kulturowe, które można promować wraz z rozwojem turystyki (Rymaniak 2008).

Niestety nie wszystkie programy operacyjne przewidują ochronę dóbr kultury w dostatecznym stopniu. Jako przykład można podać Wielkopolskę³. Program operacyjny, choć zawiera listę siedmiu priorytetów, nie eksponuje roli zabytków ani miejsc pamięci narodowej (Rymaniak 2008, s. 15).

*

W Polsce prawna ochrona dóbr kultury spoczywa na wielu instytucjach władzy i administracji oraz samorządach terytorialnych. Instytucje i podmioty mają prawny obowiązek chronić dobra kultury przed katastrofami, klęskami żywiołowymi, awariami technicznymi oraz skutkami konfliktów zbrojnych. Dlatego zostały opracowane plany ochrony dóbr kultury, które uwzględniają

² Zob. *Promujemy turystykę kulturową*, „Polska Głos Wielkopolski” z 1.07.2008 r., s. 11.

³ *Wielkopolski regionalny program operacyjny na lata 2007-2013* (2006). Urząd Marszałkowski, Poznań.

polskie ustawodawstwo, ale też akty normatywne wynikające z podpisania i ratyfikowania wielu międzynarodowych konwencji. Wynika z tego jednoznaczny wniosek, że organy tworzące prawo w zakresie ochrony polskich dóbr kultury muszą przestrzegać istniejących konwencji. Ponadto obowiązują także przepisy prawa Unii Europejskiej, chociażby Wytyczne Unii Europejskiej w sprawie promowania przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH); (2005/C 327/04)⁴.

W czasie pokoju należy przygotować odpowiednią strukturę organizacyjną, która w razie szczególnych zagrożeń umożliwi zastosowanie ustalonych środków nadzwyczajnych oraz procedur postępowania. Wydaje się, że najlepszą metodą ochrony i obrony kulturowego dziedzictwa jest prawidłowo prowadzona edukacja, rozpoczynająca się od szczebla podstawowego i kończąca na szczeblu wyższym, szczególnie na kierunkach turystycznych. Należy uświadamiać o zdobyczach każdej kultury wnoszonych do dorobku ludzkości. Dlatego trzeba te zdobycze chronić, aby móc pokazywać je innym.

O ochronie krajobrazu kulturowego powinny stanowić zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniające akty prawa międzynarodowego, a także postulaty konwencji międzynarodowych we współpracy z Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO, organami Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS i Narodowymi Komitetami Naukowymi ICOMOS, uczestniczącymi w przygotowywaniu dokumentów o wpisie najwartościowszych pomników historii, kultury i przyrody na listę światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

Turysta musi wiedzieć, że o objęciu danego obiektu ochroną UNESCO w ramach listy światowego dziedzictwa decyduje wiele kryteriów, które podzielono na kulturowe i przyrodnicze. Od 2005 roku obowiązuje dziesięć kryteriów. Dany obiekt musi reprezentować przede wszystkim „unikatową uniwersalną wartość” oraz spełniać przynajmniej jeden z przedstawionych poniżej warunków.

KRYTERIA KULTUROWE:

- a) reprezentować arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego,
- b) przedstawiać ważną wymianę ludzkich wartości, na przestrzeni dziejów lub w obszarze danego regionu świata, w zakresie rozwoju architektury lub technologii, w sztukach monumentalnych, urbanistycie lub projektowaniu krajobrazu,

⁴ C 327/4 Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 23.12.2005

- c) przedstawiać unikatowe albo przynajmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub istniejącej albo minionej cywilizacji,
- d) przedstawiać szczególny przykład typu budowli, zespołu architektonicznego lub technologicznego albo krajobrazu ilustrującego ważny etap (lub etapy) w historii ludzkości,
- e) przedstawiać szczególny przykład tradycyjnego ludzkiego osadnictwa, zagospodarowania ziemi lub morza, reprezentatywny dla danej kultury (lub kultur), albo ludzkiej interakcji ze środowiskiem, szczególnie jeśli stało się ono zagrożone wskutek nieodwracalnej zmiany,
- f) pozostawać w bezpośrednim lub namacalnym związku z wydarzeniami lub żywą tradycją, pomysłowością lub wierzeniami albo z dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu.

Kryteria przyrodnicze:

- a) obejmować wyjątkowe zjawiska przyrodnicze lub tereny szczególnego naturalnego piękna i o estetycznym znaczeniu,
- b) przedstawiać szczególne świadectwo ważnych etapów w historii planety, zawierające ślady dawnego życia, istotnych toczących się procesów geologicznych tworzących formy ukształtowania terenu lub istotne formacje geomorficzne lub fizjograficzne,
- c) przedstawiać szczególny przykład toczących się procesów ekologicznych i biologicznych, istotnych dla ewolucji i rozwoju lądowych, słodkowodnych, przybrzeżnych i morskich ekosystemów lub społeczności roślin i zwierząt,
- d) obejmować najważniejsze środowiska przyrodnicze do ochrony różnorodności form życia, łącznie z zagrożonymi gatunkami o uniwersalnej wartości z punktu widzenia nauki i konserwacji przyrody.

Obecnie na Liście Światowego Dziedzictwa znajduje się 878 miejsc w 145 krajach: 679 obiektów kulturalnych, 174 naturalne i 25 o charakterze mieszanym kulturalno-przyrodniczym. Najwięcej takich obiektów znajduje się w Europie z Rosją i Izraelem oraz Ameryce Północnej (435), następnie w Azji bez krajów arabskich oraz Australii i Oceanii (182), kolejny rejon to Ameryka Łacińska (120), natomiast w Afryce i krajach arabskich wyszczególniono razem 141 takich obiektów.

Obiadujący w Quebecu, od 2 do 10 lipca w 2008 roku, Komitet Światowego Dziedzictwa zdecydował o wpisaniu 27 nowych obiektów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Obiektów kulturalnych jest 19, a naturalnych 8. Na **Listę Dziedzictwa Zagrożonego** jest obecnie wpisanych 30 miejsc⁵.

⁵ <http://whc.unesco.org/pg.cfm?> pobrano: 5.08.2008 r., godz. 11.30.

W tej grupie znalazły się również przykłady polskiego krajobrazu kulturowego: od 1978 roku - Stare Miasto w Krakowie i zabytkowa kopalnia soli w Wieliczce, od 1979 roku obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau i Białowiecki Park Narodowy – wspólnie z Białorusią, od 1980 roku Stare Miasto w Warszawie, a od 1992 roku Stare Miasto w Zamościu jako przykład renesansowej zabudowy miejskiej. Średniowieczny zespół miejski Torunia i zamek krzyżacki w Malborku zostały wpisane w 1997 roku. Na liście znalazła się też w 1999 roku Kalwaria Zebrzydowska z manierystycznym zespołem architektonicznym i krajobrazowym oraz parkiem pielgrzymkowym z XVII wieku. Ponadto wyróżniono kościoły pokoju w Jaworze i Świdnicy oraz drewniane kościoły południowej Małopolski i Podkarpacia wpisane w 2001 i 2003 roku.

Chciałoby się, aby turysta miał status odbiorcy dziedzictwa kulturowego zdolnego rozpoznawać wartość dzieła sztuki, przynajmniej w stopniu podstawowym.

*

Innym aktem prawnym, który wbrew pozorom powinien być znany turystom jest zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 1995 roku. Przewiduje ono cztery metody ochrony ruchomych dóbr kultury. Pierwsza polega na **ukryciu** przedmiotów w budowlach ochronnych w obrębie danej jednostki organizacyjnej, druga uwzględnia **rozśrodkowanie** zasobów do wytypowanych schronów w obrębie miejscowości dotychczasowego eksponowania. Kolejna metoda przewiduje **ewakuację** zbiorów do wytypowanych ukryć, jeżeli w rejonie ich dotychczasowego miejsca przechowywania nie ma właściwych warunków zabezpieczenia. Wreszcie ostatnia zakłada **wywiezienie** najcenniejszych zasobów za granicę (Ogrodzki).

Na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego podlegają ochronie dobra kultury objęte konwencją haską oraz podstawowa dokumentacja tychże dóbr kultury. Chodzi tu o dokumentację zabytków, dokumentację muzealiów i dokumentację bibliotek.

W Polsce w ramach przygotowywania i realizowania zadań związanych z ochroną dóbr kultury, kierownicy jednostek organizacyjnych takich, jak ośrodki zabytkowe, muzea, wielkie biblioteki, archiwa, składnice dzieł sztuki i ich dokumentacji są zobowiązani:

w czasie pokoju

- sporządzić wykazy nieruchomości dóbr kultury przewidzianych do dalszego zabezpieczenia w okresie zagrożenia i konfliktu zbrojnego,

- przygotować wykazy ruchomych dóbr kulturalnych, które są przewidziane do ukrycia na miejscu, rozśrodkowania lub ewakuacji,
- wyznaczyć oraz przygotować specjalne pomieszczenia do ukrycia dóbr kultury podlegających ewakuacji, rozśrodkowaniu oraz tych, które pozostają na miejscu,
- zapewnić odpowiednie siły i środki do wykonania zadań związanych z ochroną dóbr kultury,
- opracować plany ochrony dóbr kultury, zawierające przedsięwzięcia i czynności, które będą wykonane w razie zagrożenia i wojny;

w czasie podwyższonej gotowości obronnej państwa

- przeprowadzić ewakuację, rozśrodkowanie lub ukryć na miejscu ruchome dobra kultury,
- przystąpić do zabezpieczenia nieruchomości dóbr kulturalnych,
- wykonać również inne zadania w zakresie ochrony dóbr kultury przewidziane na ten czas;

w okresie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny

- przystąpić w pełni do realizacji zadań związanych z ochroną dóbr kultury, zgodnie z ustaleniami i planami⁶.

Warto wskazać jeszcze dwa akty prawne obejmujące tę problematykę: Ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁷ oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury⁸.

Innym problemem w okresie pokoju jest nielegalny wywóz z kraju zabytków ruchomych - przyczynianie tylko strat finansowych, ale także materialnych. Turysta ma świadomość, że Polska przez wieki była systematycznie ograbiana z dóbr kultury. Dlatego istnieje przekonanie, że należy podnieść poziom wiedzy prawniczej na temat wywozu, przywozu i obrotu dziełami sztuki i zabytkami. Wydano nieliczne publikacje na temat ochrony zabytków w Polsce i ochrony dóbr kultury w Unii Europejskiej. Według Paczuskiego (2005), edukację na ten temat należy rozpocząć od egzegezy ogólnych i szczegółowych zagadnień prawnych, a następnie trzeba przekazać informacje o sposobach rozstrzygnięcia konfliktów interesów w regulacjach prawnych z uwzględnieniem praktyki działania systemu ochrony dóbr kultury UE i UNESCO oraz związanych z tym problemów skuteczności transakcji międzynarodowych. Te ostatnie należy

6 Zob. Zarządzenie nr 23 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego (Dz. U. MKiS nr 4, poz. 14)

7 Dz. U. nr 162, poz. 1568 z 2003 roku.

8 Dz. U. z dnia 17 października 2000 roku.

traktować jako obrót towarami i obrót prawami na dobrach niematerialnych, podlegający ingerencji państw i organizacji międzynarodowych.

Jednym ze sposobów ochrony zabytków ruchomych jest kolekcjonerstwo, ale musi też nastąpić na większą skalę niż dotychczas społeczna ochrona zabytków (Krochmal 2006). W tej dziedzinie turyści mogą odegrać ogromną rolę, powiadamiając odpowiednie instytucje, a nawet media o wywożeniu i niszczeniu dóbr kultury (np. przewożąc przez granicę, wyciąga się obraz z zabytkowych ram).

*

Międzynarodowa ochrona dóbr kultury nastąpiła niestety dopiero w XX wieku. Podczas konferencji w Hadze w 1907 roku zostały podpisane dwie konwencje dotyczące dóbr kultury. Dotyczyły praw i zwyczajów wojny lądowej oraz bombardowania przez siły morskie. Jednak dopiero II wojna światowa pokazała skalę możliwości niszczenia i grabienia dóbr kultury. Przykładem może być chociażby Zamek Królewski w Warszawie (Zachwatowicz 1972).

Zniszczenia II wojny światowej unaocznily światu konieczność podjęcia kompleksowych działań, mających na celu ochronę dóbr kultury. Zwołano konferencję w Hadze, gdzie 14 maja 1954 roku 86 państw podpisało Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, zwaną konwencją haską. Na konferencji ustalono również nowy specjalny znak na oznaczenie dóbr kultury podlegających ochronie na wypadek wojny⁹.

Znakiem rozpoznawczym dóbr kultury podlegających ochronie jest pięcioboczna tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne i dwa białe. Znak ten występuje pojedynczo lub w układzie potrójnym. W tym drugim przypadku oznacza, że chroni dobra specjalne (Breitkopf i in. 2002).

Dzięki konwencji powołano również Międzynarodowy Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną, do którego członkowie konwencji mają prawo wpisywać nieruchome dobra kultury oraz miejsca przechowywania ruchomych dóbr kultury, chodzi tu o schrony. Konwencję haską uzupełnił wreszcie protokół z 14 maja 1954 roku, w którym strony zobowiązały się do zapobiegania wywożeniu dóbr kultury z terytoriów okupowanych w czasie konfliktu zbrojnego oraz po zakończeniu sporu zwrotu dóbr państwu, z którego pochodziły. Preambuła do konwencji haskiej stwierdza jednoznacznie: „(...) zniszczenie dziedzictwa kulturowego należącego do jakiegokolwiek narodu

⁹ Jego projektantem był zresztą jeden z polskich delegatów na konferencję Jan Zachwatowicz.

stanowi uszczerbek w dziedzictwie kulturowym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej” (Flemming 1991).

Natomiast art. 25 mówi: „Wysokie umawiające się strony zobowiązują się rozpowszechniać w swoich kręgach tekst konwencji i jej Regulaminu Wykonawczego możliwie najszerzej, zarówno w czasie pokoju jak i w czasie konfliktu zbrojnego. Zobowiązują się w szczególności włączyć ich nauczanie do programów szkolenia wojskowego, a w miarę możliwości również cywilnego, tak aby zasady ich mogły być znane całej ludności, a zwłaszcza siłom zbrojnym i personelowi przydzielonemu do ochrony dóbr kulturalnych”.

Widzimy więc, że postanowienia prawa humanitarnego wprowadzają prawne zobowiązanie wobec państw do jego upowszechniania jak tylko to możliwe. Obowiązek w tej dziedzinie istnieje nie tylko podczas konfliktów zbrojnych, ale i w czasie pokoju. Co więcej dotyczy nie tylko wojska, ale również ludności cywilnej. Państwa bowiem na mocy konwencji genewskich i ich protokołów dodatkowych są zobligowane do włączenia prawa humanitarnego do programów szkolenia wojskowego, a jeżeli to możliwe także cywilnego. Chodzi o to, aby jak największa liczba ludzi poznała zasady prawa humanitarnego.

*

Kolejnym dokumentem prawa międzynarodowego w zakresie ochrony dóbr kultury stała się podpisana 16 listopada 1972 roku w Paryżu Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. **Dziedzictwo kulturalne** to:

- * zabytki, dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną w świadomości wartość z punktu widzenia historii, sztuki oraz nauki danego narodu (kraju) lub z punktu widzenia międzynarodowego;
- * zespoły budowli oddzielnych lub tworzących pewną całość, które ze względu na architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- * miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego¹⁰.

10 Dz. U. 1976, nr 32, poz. 190.

Tyle na temat dziedzictwa mówią przepisy prawne. Natomiast dziedzictwo kulturowe zdaniem Gołębskiego (2007), to pozostałość dokonań człowieka i przekształceń środowiska naturalnego, które kiedyś zastał, zmienił i dostosowywał do nowych potrzeb. Takie elementy dziedzictwa pragnie oglądać turysta, a zatem życzy sobie, aby ich nie niszczyć. Wydaje się nawet, że turysta powinien obligować określone organy rządowe i samorządowe do przejmowania obiektów zniszczonych i zaniedbanych, by po odrestaurowaniu służyły kolejnym pokoleniom, także turystów.

*

Każdego dnia media informują o toczących się konfliktach zbrojnych. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wybuchła w byłej Jugosławii. Podróżując turystycznie po Słowenii, Serbii, Bośni, Chorwacji czy Macedonii, pamiętajmy, że okrucieństwo tego konfliktu nie ominęło również dóbr kultury. Warto przypomnieć serbskie bombardowanie chorwackiego Dubrownika, mimo że znajduje się on na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Kilkudniowa wojna w Gruzji w sierpniu 2008 roku pokazała, że przepisy Międzynarodowego Prawa Humanitarnego nie były przestrzegane przez obie strony walczące i to musi budzić trwogę. Część zabytków znalazła się w strefie bezpośrednich działań wojsk – bombardowań, rajdów czołgowych, ostrzału i rabunku. W czasie ataku rosyjskiego na Zemo Nikozi 11 sierpnia uległ zniszczeniu położony w samym centrum miasta kompleks Ghvtaeba, będący siedzibą arcybiskupa ortodoksyjnego i apostolskiego Kościoła gruzińskiego, obejmujący klasztor ufundowany w V wieku n.e. W gruzach legła dzwonnica. W centrum Gori jest średniowieczna twierdza z VII wieku i Narodowe Muzeum Historyczno-Etnograficzne z kolekcją archeologiczną obejmującą zabytki greckie i rzymskie z wykopalisk w Gruzji, a także manuskrypty i dokumenty z IX-XI wieku (Zawadzka 2008). Jeżeli te dobra zostały zniszczone, to można zadać pytanie: po co prawna ochrona dóbr kultury? Można tylko mieć nadzieję, że skarby te nie uległy zniszczeniu. Nie znaczy to, że można nic nie robić w tym zakresie.

Nie tylko konflikty międzynarodowe są zagrożeniem dla dóbr kultury na progu XXI wieku. Źródłem znacznych szkód są także ataki terrorystyczne, klęski żywiołowe, akty wandalizmu czy kradzieże. Niektóre dyktatury prowadzą celową politykę niszczenia dziedzictwa narodowego. Przykładem może być dewastacja zespołu Angkor w Kambodży przez reżim Czerwonych Khmerów w latach 1975-1979. W czasie walk z sąsiednim Wietnamem zniszczono zespół świątyń Preah

Vihear w górach Dangrek blisko granicy z Tajlandią. Z kolei fundamentaliści islamscy zrujnowali słynne posągi Buddy w Banjan w Afganistanie w 2001 roku (Warszyńska 1997).

Oczywiście można je odtworzyć lub pokazywać turystom tylko pozostałości, ale przecież nie o to chodzi (jako przykład można wskazać francuską grootę Lascaux, która została zamknięta, a na jej miejsce turystom udostępniono wierną replikę jaskiń wraz z rysunkami naskalnymi).

Innymi zagrożeniami dla dóbr kultury czasu pokoju mogą być powodzie i pożary. Na przykład w wyniku największej powodzi w Polsce w 1997 roku ucierpiały 254 obiekty należące do resortu kultury, a w latach 1994-1997 w obiektach zabytkowych powstało 408 pożarów (Mazurek-Łopacińska 1999).

*

Zwiedzając świat, turyści powinni wiedzieć, że wiele dóbr kultury ma znaczenie symboliczne, historyczne i duchowe dla odwiedzanych państw i narodów. Dlatego muszą się o nie troszczyć nie tylko ich władze i obywatele, ale także sami turyści w czasie zarówno pokoju, jak i wojny (Słoma 2004). Organizator wycieczki i wypoczywający powinni przestrzegać zasad dotyczących ochrony dóbr kultury, jakie obowiązywałyby w czasie wojny. Chodzi o działania zabezpieczające przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją. Należy je przechowywać w odpowiednich warunkach. Nie można dopuszczać do przywłaszczania. Organizator turystyki, a za jego pośrednictwem turysta, musi być powiadomiony o ochronie specjalnej dobra. W konsekwencji może ono być niedostępne dla zwiedzających i takie decyzje należy uszanować. W czasie wojny ochrona specjalna oznacza nietykalność, czyli obowiązek powstrzymania się przez strony konfliktu od wszelkich aktów nieprzyjacielskich, które mogłyby być skierowane przeciwko określonym dobrom kultury i ich otoczeniu. Żołnierze to przecież potencjalni turyści, którzy chcieli zwiedzać świat, muszą więc pamiętać, że bezmyślnie nie wolno niszczyć tego, co chcieliby oglądać oni sami lub ich dzieci i wnuki.

Wiedza o ochronie i ratowaniu dóbr kultury powinna być jedną z najważniejszych dla każdego turysty. Oczywiście nie chodzi o dobra znajdujące się w muzeach, ale te na wolnej przestrzeni.

Zwiedzając obiekty, turysta powinien znać ich lokalizację na tyle, aby korzystał tylko z odpowiednich dojazdów i niczego nie niszczył. Jeżeli zauważy zniszczenia, natychmiast powinien zgłosić to odpowiednim służbom lub władzom lokalnym. Trzeba, aby zwiedzający dysponował wiarygodnymi informacjami

na przykład co do stanu technicznego danego dobra kulturowego. Jeżeli jest wyraźny napis, że obiekt nie nadaje się do zwiedzania, nie należy tego czynić, czy wchodzić na jego teren.

Oczywiście godne potępienia są sytuacje, kiedy turysta, zwiedzając określone obiekty, dowiaduje się o ich wartościach materialnych i postanawia popełnić przestępstwo, chociażby przez kradzież.

SUMMARY

LEGAL PROTECTION OF CULTURAL GOODS AND TOURISM

The protection of cultural goods is a part of the international humanitarian law. It means, that norms of international law protect both people and cultural goods at the time of military threat. There is a strict connection between cultural goods and tourism. If, from the touristic point of view there were no tourist products labeled as cultural goods, surely tourism would be limited. There is no touristic event during which people do not visit any museums or monuments. With the progress of tourism exists also the necessity of protecting cultural goods by international conventions and interior law at the time of war or peace

BIBLOGRAFIA

1. Breitkopf B., Marciniak M., Worwa Z. (2002): Przystosowanie obronne. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej. WSiP, Warszawa, s. 231-234.
2. Czarnowski S. (2005): Kultura. Żak Wyd. Akad., Warszawa.
3. Flemming M. (1991): Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów. Warszawa, s. 135-136.
4. Gołembski G. (2007): Vademecum pilota grup turystycznych. Poznań, s. 252-253.
5. Jakubczak R. (2004): Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP. Podręcznik dla studentek i studentów. Dom Wyd. Bellona, Warszawa, s. 387-390.
6. Kłoskowska A. (1991): Encyklopedia kultury polskiej XX w. T. 1. Wrocław.
7. Kowalski W. (1993): Międzynarodowo-prawne aspekty ochrony wspólnego dziedzictwa kulturowego. Od sporów do współpracy. W: Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego. Red. J. Kowalczyk. Warszawa, s. 15.
8. Krochmal T. (2006): Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju. Warszawa.
9. Kroeber A. L. (2002): Istota kultury. PWN, Warszawa.
10. Linton R. (2000): Kulturowe postawy osobowości. PWN, Warszawa.

11. Machnik A., Miedzińska I. (2008): Turystyka na obszarach wiejskich LGD „Dolina Wełny”. Strategia rozwoju. Poznań, s. 5 i nast.
12. Mazurek-Łopacińska K. (1999): Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki. Wyd. AE, Wrocław, s.149-150.
13. Majcher P. (2004): Turystyka kulturowa jako ważny element polityki turystycznej państwa w zakresie tworzenia markowych produktów turystycznych. W: Markowe produkty turystyczne. Red. A. Panasiuk. Szczecin-Niechorze, s. 41.
14. Malinowski B. (2000): Kultura i jej przemiany. Dzieła. T. 9. PWN, Warszawa.
15. Ogrodzki P. Zabezpieczenie dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych w miejscach ich ukrycia, rozśrodkowania lub ewakuacji. <http://www.icons.pl/ochronai/0299/ogrodzk1.htm>, s. 2-3.
16. Ossowski S. (2001): O osobliwościach nauk społecznych. PWN, Warszawa.
17. Paczusiński W. (2005): Handel dziełami sztuki w Unii Europejskiej. Zakamycze, Kraków.
18. Pańkiewicz J. (2008): Sztuka podróżowania. Wyd. Zys i s-ka. Poznań, s. 10.
19. Przeclawski K. (1997): Zarys socjologii turystyki. Albis, Kraków, s. 30 i nast.
20. Rymaniak J. (2008): Możliwości i kierunki promocji zasobów naturalnych na terenie wdrażania ZSRROW „Dolina Wełny”. Poznań.
21. Słoma J. (2004): Przystosowanie obronne. Kształcenie ogólne w zakresie podstawowym. Nowa Era, Warszawa, s. 81-83.
22. Stasiak A. (2007): Kultura a turystyka - wzajemne relacje. W: Kultura i turystyka razem czy oddzielnie? Red. A. Stasiak, Wyd. WSTH, Łódź, s. 7.
23. Tylor E.B. (1910): Antropologia. Warszawa.
24. Warszyńska J. (1997): Geografia turystyczna świata. Cz. 2. Warszawa, s. 121.
25. Zachwatowicz J. (1972): Zamek zniszczony i sprawa jego odbudowy. W: Zamek Królewski w Warszawie. Architektura, ludzie, historia. Warszawa, s. 187.
26. Zawadzka A. (2008): Na ratunek skarbowi Gruzji. Gazeta Wyborcza 199 z 26.2008., s. 11.

Mgr Marek Grzegorz Nowak

Zespół Szkół Komunikacji w Poznaniu

Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania

e-mail: nowak.priv@poczta.fm